

ЕФЕКТИВНІСТЬ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ ЗЕРНОПРОДУКТОВОГО ПІДКОМПЛЕКСУ В ЕКОНОМІЧНОМУ МЕХАНІЗМІ РИНКУ

EFFECTIVENESS OF FUNCTIONING OF GRAIN PRODUCT SUBCOMPLEX ENTERPRISES IN ECONOMIC MARKET MECHANISM

У статті розкрито теоретико-методичні засади функціонування зернопродуктового підкомплексу і проаналізовано ефективність учасників продуктового ланцюга в контурах системи «виробництво – розподіл – обмін – споживання» з ґрунтовним аналізом тенденцій згаданого процесу та висвітленням існуючих проблем. Запропоновано аспект авторського бачення підвищення ефективності виробництва зерна.

Ключові слова: підприємство, ефективність, підприємництво, зернопродуктовий підкомплекс.

В статье раскрыты теоретико-методические основы функционирования зернопродуктового подкомплекса и проанализирована эффективность участников продуктовой цепи в контуре системы «производство – распределение – обмен – потребление» с

основательным анализом тенденций упомянутого процесса и освещением существующих проблем. Предложено аспект авторского видения повышения эффективности производства зерна.

Ключевые слова: предприятие, эффективность, предпринимательство, зернопродуктовый подкомплекс.

The theoretical and methodological principles of functioning of grain product subcomplex are examined in the article and the effectiveness of the food chain participants in the system "production – distribution – exchange-consumption" with detailed analysis of trends of this process and highlighting the problems is analyzed, the aspect of the author's vision of improving the efficiency of grain production is proposed.

Key words: company, efficiency, entrepreneurship, grain products sub.

УДК 658.7:334.42

Пехов В.А.

здобувач

Національний науковий центр
«Інститут аграрної економіки»

Постановка проблеми. Розвиток економічних відносин у ринковому середовищі підприємств зернопродуктового підкомплексу національної аграрної економіки змодельований ринком, відбувається під дією економічного механізму, забезпечуючи відповідний рівень ефективності у форматі продуктивності, конкурентоспроможності, соціальної відповідальності, а також економічної, продовольчої, енергетичної безпеки тощо. Проте саме економічний механізм взаємодії учасників продуктового ланцюга забезпечує набуття ефектів вартості і конкурентоспроможності, які є визначальними для задоволення економічних інтересів усіх без винятку суб'єктів ринкової взаємодії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження обраної проблематики набули втілення у розробках загальноекономічного та конкретно-галузевого плану, що засвідчують публікації таких учених, як: П.Т. Саблук [1], О.М. Шпичак [2], В.Я. Месель-Веселяк [3], В.А. Колодійчук [4], О.Г. Шпикуляк [5], Б.В. Погріщук [6], С.М. Чмирь [7], Л.М. Худолій [8], М.Г. Лобас [9], О.В. Лавринчук [10] та ін. Разом із цим проєкція наукового пошуку на конструкцію інституційних умов розвитку зернопродуктового комплексу й ефектів взаємодії підприємств постійно модерує специфіку формування ефективності господарювання, що створює ознаки невирішеності проблеми.

Постановка завдання. Метою дослідження є теоретико-методична і аналітична оцінка ефективності функціонування підприємств зернопродуктового підкомплексу в економічному механізмі ринку. Відповідно до змісту обраної проблематики, ми звертаємо головну увагу на ефекти їх діяль-

ності, оцінені кількісно і вартісно, що є частиною розкриття невирішеної проблеми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Взаємовідносини підприємств зернопродуктового підкомплексу у контурах формування їх ефективності відбуваються в системі виробництва, переробки та реалізації продукції (зерна). Тут задіяно трикутник підприємств – виробників зерна, переробників, а також інфраструктури, які забезпечують доступ виробників до маркетингових каналів збуту продукції, а також забезпечують певні дії в системі «витрати – ефективність».

Вітчизняна агроекономічна дослідницька школа приділяє чимало уваги проблемі формування витрат і ефективності виробництва сільськогосподарської продукції. Найбільш комплексними, системними, на нашу думку, є розробки науковців ННЦ «Інститут аграрної економіки», зокрема започаткований у 2007 р. [11] цикл щорічних досліджень динаміки економічних відносин у системі «витрати – ефективність», включаючи виробництво зерна, зокрема, які представлені у формі моніторингу; розроблений і впроваджений у дослідницькому виданні рейтинговий підхід до дослідження агроефективності [12]; дослідження прогностичного характеру щодо витрат/ефективності [13; 14].

Економічний же механізм в загальному розумінні його ролі забезпечує локацію (розміщення, розподіл) ресурсів суб'єктів – учасників зернопродуктового підкомплексу, відповідний рівень ефективності, сформований конкурентоспроможністю, адаптивністю до ринку, інституційною мобільністю. Саме такі контури економічного механізму, на

нашу думку, забезпечують певний формат ефективності, який дає змогу підприємствам «вижити» в умовах конкурентної боротьби, формувати продовольчу, економічну, енергетичну безпеку. Вважаємо також, що з функціонально-процесної точки зору в ринковій системі діяльність економічного механізму взаємодії й ефективності підприємств зернопродуктового підкомплексу потрібно розглядати в системі «виробництво – розподіл – обмін – споживання» через показники його впливу на розвиток країни (рис. 1).

Так склалося історично, що Україна значною мірою спеціалізується на виробництві зерна, підтвердженням цього є відповідна аналітика, щодо місця і ролі зернової галузі у розвитку аграрного сектору економіки, зокрема: питома вага зернової продукції у відсотках до валової продукції галузі в 2000 р. становила 18%, а в 2014 р. – 26,9% (на це можна дивитись по-різному, але тенденція саме така); системно зріс експорт зерна, особливо у вартісному вимірі (у 2000 р. – 122,8 млн. дол. США, у 2014 р. – 6544, 1 млн. дол. США, а в 2012 р. він був на рівні 6999,9 млн. дол. США), відповідно, з 8,9% експорту агропродовольчої продукції (2000 р.), до 39,3% (2014 р.); значно зросли виручка і прибуток від реалізації зерна, займаючи левову частку доходів у системі оцінок інших видів господарської діяльності. Загалом, економічний складник зернового господарства України і сільськогосподарських підприємств зокрема, цілком пристойний, хоча й є певний негатив – значна переорієнтація агробізнесу саме на зернові, нехтуючи іншими традиційними для українського сільського господарства культурами, але цьому сприяють кон'юнктура ринку та відсутність зрозумілої державної аграрної політики. Також хотілося б зазначити, що виробництво зернових зростає по всіх категоріях господарств, включаючи господарства населення, які в 2014 р. виробили близько 14 млн. т зерна (21,9% від загального обсягу по Україні). Загальна картина аналітики сучасного стану виробництва зерна у формуванні ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств указує на виняткову значимість цієї галузі.

Головним контуром забезпечення ефективності підприємств зернопродуктового комплексу в його організаційно-інституційній структурі є аспект конкурентоспроможності. Організаційно-інституційна структура – це сукупність підприємств і організацій, ідентифікованих за формою власності, видами економічної діяльності, функціями на ринку, розміром та іншими оціночними параметрами, які дають змогу визначити їх місце, роль, значення та ефекти в системі ринку. Структуризація підприємств, організацій (у нашому випадку зернопродуктового підкомплексу) дасть змогу надати наукову оцінку процесам, які відбуваються, забезпечуючи відповідні ефекти соціально-економічного та іншого характеру.

Отже, визначимо організаційно-інституційну структуру даного сектору агро економічної системи, до складу якої відносимо суб'єкти трьох сегментів: виробництво сільськогосподарської продукції-сировини (суб'єкти господарювання всіх форм власності – господарювання – виробники зернових); переробка (підприємства з переробки зерна); структури інфраструктури ринку зерна.

Суб'єкти – учасники зернопродуктового підкомплексу, згідно з приведеною нами організаційно-інституційною структурою, формують як власну ефективність, так і ефективність системи. При цьому всі вони беруть участь у створенні додаткового продукту, роблячи свій вклад в ефекти продуктивності зернової галузі.

Як відомо, зернопродуктовий підкомплекс, підприємства зернопродуктового підкомплексу зокрема, відрізняються надважливістю для агропродовольчої сфери нашої держави. Ефективність і конкурентоспроможність усіх підприємницьких складників: виробництво зерна (сільськогосподарські підприємства і господарства населення), переробка (підприємства переробки зернових), ринкова інфраструктура (підприємства – провідники зерна на ринок) – формуються по-своєму, але в кінцевому вимірі консолідуються в загально економічні, соціальні, навіть агрополітичні. Суть питання полягає в тому, що зерно – стратегічний продукт і проблема ефективності, конкуренто-

Контур-ефект	Індикатор – показник зміни
<i>Глобальний ефект</i>	Місце України в системі глобального ринку зерна
<i>Макроекономічний загальнодержавний ефект</i>	Обсяг виробництва/реалізації зерна Обсяг/питома вага галузі в загальнодержавному ВВП
<i>Ефект забезпечення національної продовольчої безпеки</i>	Рівень виробництва зернових та продуктів їх переробки на душу населення
<i>Ефект інноваційного розвитку галузі зерновиробництва</i>	Рівень техніко-технологічного та науково-інноваційного забезпечення
<i>Енергетична безпека</i>	Рівень участі галузі виробництва зерна у формуванні енергетичної безпеки через біопалива

Рис. 1. Контури й індикатори ефективності функціонування підприємств зернопродуктового підкомплексу

Джерело: запропоновано автором

спроможності тут має розглядатися комплексно, хоча ефекти розподіляються по всіх названих складниках і наслідують специфіку формування, проте вони залежні один від одного.

Ефективність і конкурентоспроможність на рівні підприємств – виробників зерна ми розглядаємо крізь призму обсягів зернових. Така концептуальна будова дослідження дає змогу визначити тенденції на мікрорівні і на макрорівні з акцентами на ринкову ситуацію й економічні інтереси, мотивації учасників продуктового ланцюга. Це є методично правильним, адже ефективність та конкурентоспроможність підприємств зернопродуктового підкомплексу потрібно розглядати як єдине ціле.

Першочергового значення у формуванні ефективності і конкурентоспроможності підприємств зернопродуктового підкомплексу в рамках пропонуваної методики їх аналізу є забезпечення пропозиції (табл. 1 і 2), яку в нашому випадку формують сільгоспідприємства і господарства населення.

Структура виробників, які формують пропозицію зернових (табл. 1), характеризує типологічну модель ринку за ознаками «прозорості» обігу зернового товару. В Україні виробництво зерна забезпечують сільськогосподарські підприємства, включаючи фермерські господарства, а також господарства населення (агенти ринку, які не є юри-

дичними особами, – це національна особливість) (табл. 1). Перших ми відносимо до організованого ринку, а других – до неорганізованого, так званого «сірого» ринку, на якому пропозиція зерна формується стихійно, але вона доволі значна – на рівні 20% загального валового збору. Цю особливість потрібно враховувати під час оцінки ефективності підприємств зернопродуктового підкомплексу. Локалізація такої значної пропозиції зернових у так званій «сірій» зоні ринку створює додаткові обмеження конкурентоспроможності, ефективності й продуктивності, адже ця частина виробленого зерна знаходиться поза полем зору системи регулювання. Важливо всебічно сприяти виходу цих виробників на організований ринок зерна, що можливо лише через механізм кооперації, який, до речі, діє лише фактично на базі сільськогосподарських виробничих кооперативів, чого недостатньо, потрібна кооперація в маркетинговому ланцюзі зерновиробничої системи.

У ринкових умовах сьогодення немає другорядних речей, бо якщо, наприклад, неефективна інфраструктура, то і сільгоспвиробник, і переробник умовно кажучи, перебувають у програші – несуть втрати. Зерно – особливий товар, для якого характерними є пікові періоди виробництва та реалізації, але споживач потребує його завжди, тому між учасниками зернопродуктової системи завжди має

Таблиця 1

Динаміка розвитку виробництва зернових в Україні за категоріями виробників

Роки	Сільськогосподарські підприємства			Господарства населення		
	млн. тонн	% до загального обсягу	Урожайність, ц з 1 га	млн. тонн	% до загального обсягу	Урожайність, ц з 1 га
1990	49,6	97,2	35,1	1,45	2,8	35,8
2000	20,0	81,6	18,3	4,49	18,4	26,9
2001	31,7	79,7	25,8	8,05	20,3	33,8
2005	28,8	75,7	25,9	9,23	24,3	26,4
2010	29,8	75,8	27,6	9,49	24,2	25,0
2011	44,2	77,9	39,0	12,53	22,1	31,5
2012	36,1	78,1	33,4	10,14	21,9	25,4
2013	49,7	78,8	43	13,39	21,2	31,4
2014	49,9	78,1	47,5	13,96	21,9	33,9
Ознаки формування – прояву ефективності та конкурентоспроможності зернового товару на ринку зерна						
Сільськогосподарські підприємства			Господарства населення			
Позиціонування товару на організованому ринку з конкурентним ціноутворенням			Позиціонування товару на неорганізованому, «сірому» ринку інколи з нелогічним ціноутворенням			
Системне підвищення продуктивності виробництва і праці			Досягнення межі продуктивності праці і виробництва через неспроможність упроваджувати інновації			
Зростання обсягів виробництва			«Фіксація» обсягів виробництва на досягнутому рівні			
Вихід на зовнішні ринки збуту			Продуктування зерна для самозабезпечення галузі тваринництва й обігу на локальному ринку			
Значні резерви створення доданої вартості			Відсутність значимих резервів створення доданої вартості			
<i>Ефект організованого ринку зі стандартизованою продукцією</i>			<i>Ефект «сірої зони» ринку зерна з хаотичною логістикою і не стандартизованою продукцією</i>			

Джерело: сформовано і розроблено автором

Таблиця 2

Видова структура зернових культур у структурі реалізації зерна сільськогосподарськими підприємствами України, %

Роки	Зернові і зернобобові, всього	Пшениця (озима та яра)	Ячмінь (озимий та ярий)	Кукурудза
1990	100,0	58,5	8,8	4,5
2000	100,0	50,0	27,1	9,8
2001	100,0	61,8	22,7	4,8
2005	100,0	51,6	19,8	20,7
2010	100,0	43,9	20,6	29,9
2011	100,0	42,1	11,7	42,8
2012	100,0	37,3	9,6	49,2
2013	100,0	35,4	8,3	53,1
2014	100,0	37,1	10,5	49,6

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

місце певний конфлікт інтересів, збалансування якого й є ефективність, конкурентоспроможність. Простий приклад України в даному контексті є показовим, адже за наявності значних перехідних запасів вона систематично нарощує обсяги експорту.

Статистика переконливо засвідчує позицію про орієнтацію виробників на експортні канали збуту, у даному разі представлені як «інші» (табл. 3), оскільки економічний механізм зовнішнього ринку пропонує кращу ціну – це наша українська реальність.

Наприклад, за результатами 2015/2016 маркетингового періоду наша держава наростила експорт зернових відносно минулого періоду на 5 млн. т, реалізувавши майже 40 млн. т збіжжя, але ми знаємо, що врожай 2015 р. був нижчим за 2014 р., тобто тут має місце спроможність вітчизняних виробників системно задовольняти потреби споживача, й у цьому найбільш бажаний ефект конкурентоспроможності, який гарантує попит за достатньо прийнятними цінами.

Висновки з проведеного дослідження. Виробництво зерна є надзвичайно важливою для вітчизняного агроекономічного комплексу галуззю, так склалося історично, у силу природно-економічних, національно-ідентичних та інституційних умов. Україна приростає селом, а село завжди продукувало зерно, адже це є головна «валюта успіху», продукт сільськогосподарської праці, найбільш ліквідний як на теренах нашої держави, так і за її межами. Постанова проблеми в заданому ракурсі є безпелляційно конструктивною за будь-якого типу організації сільського господарства, який наслідували в минулому та наслідують сьогодні аграрні підприємці, – зерно займало у виробничому сегменті переважаючу питому вагу. Питання не в простій доцільності продукування зернового товару, а в найбільш ефективному господарському порядку, який забезпечить зростаючі ефекти. Сьогодні слід звернути увагу на консервацію екстенсивного способу виробництва зерна, особливо в дрібних товаровиробників за відсутності інституційних умов до їх кооперації.

Таблиця 3

Реалізація зернових в Україні за інфраструктурними каналами

Роки	Сільськогосподарські підприємства, тис. тонн					Реалізовано за бартерними угодами
	Реалізація зернових культур, усього	Із загального обсягу реалізовано:			За іншими каналами	
		Переробним підприємствам та організаціям споживчої кооперації	На ринку	Видано населенню		
1990	18455	14869	582	2441	563	44
2000	10725	428	3735	3731	2832	2730
2001	16967	368	3004	2734	8693	2019
2005	19458	1018	1941	911	13529	0
2010	23662	806	1684	224	18686	0
2011	28609	1039	1407	150	23643	0
2012	33669	1247	1239	96	29069	0
2013	38345	1519	1308	90	33294	0
2014	40220	1332	1264	76	35657	0

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Саблук П.Т. Зерновий ринок України: проблеми і перспективи / П.Т. Саблук // Економіка України. – 1995. – № 5. – С. 4–14.
2. Шпичак О.М. Ціни, витрати, прибутки агропромисловництва та інфраструктура продовольчих ринків України / О.М. Шпичак та ін.; ред. О.М. Шпичак. – К.: 2000. – 585 с.
3. Месель-Веселяк В.Я. Прогноз розвитку зернового виробництва в Україні у 2012 році / В.Я. Месель-Веселяк, О.Ю. Грищенко, М.П. Грушко // Економіка АПК. – 2012. – № 3. – С. 33–39.
4. Колодійчук В.А. Галузеве позиціонування зернопродуктового підкомплексу АПК України / В.А. Колодійчук // Економічний часопис ХХІ. – 9 – 10(1) 2014. – С. 45–49.
5. Шпикуляк О.Г. Формування і розвиток ринку зерна в Україні / О.Г. Шпикуляк, Ю.П. Воскобійник, Р.П. Саблук, О.В. Овсянніков. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 190 с.
6. Погріщук Б.В. Організаційно-економічні засади ефективного функціонування зернопродуктового підкомплексу: [монографія] / Б.В. Погріщук. – Тернопіль: Джура, 2009. – 370 с.
7. Чмирь С.М. Розвиток зернопродуктового підкомплексу в Україні: [монографія] / С.М. Чмирь. – К.: ННЦ ІАЕ, 2004. – 292 с.
8. Худолій Л. Економічний механізм формування та функціонування ринку зерна в Україні / Л. Худолій. – К.: ІАЕ, 1998. – 211 с.
9. Лобас М.Г. Розвиток зернового господарства України / М.Г. Лобас. – К., 1997. – 447 с.
10. Лавринчук О.В. Перспективи розвитку ринку зерна країни / О.В. Лавринчук / Облік і фінанси АПК. – 2011. – № 3. – С. 144–152.
11. Шпикуляк О.Г. Витрати та ефективність виробництва продукції в сільськогосподарських підприємствах (моніторинг) / О.Г. Шпикуляк, Ю.П. Воскобійник, О.В. Овсянніков [та ін.]. – К.: 2007. – 294 с.
12. Коваленко Ю.С. Агроефективність – 2005: експериментальний рейтинг лідерів аграрного ринку України за 2005 рік / Ю.С. Коваленко та ін. – К.: ННЦ ІАЕ, 2006. – 68 с.
13. Лупенко Ю.О. Прогноз виробництва сільськогосподарської продукції в Україні у 2016 році (січень 2016 року) / Ю.О. Лупенко [та ін.]; за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. – К.: ННЦ ІАЕ, 2016. – 32 с.
14. Лупенко Ю.О. Прогноз собівартості продукції, її дохідності, прибутковості та рентабельності в сільськогосподарських підприємствах України за 2015 рік (методика і розрахунки) / Ю.О. Лупенко, В.Я. Месель-Веселяк. – К.: ННЦ ІАЕ, 2015. – 48 с.

СУЧАСНИЙ ПІДХІД ДО УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ ЛОГІСТИЧНИХ СИСТЕМ МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВ

MODERN APPROACH IN RISK MANAGEMENT OF LOGISTICS SYSTEMS OF ENGINEERING ENTERPRISES

У статті уточнено сутність поняття «логістичний ризик». Розкрито взаємозв'язок між рівнем соціально-економічної системи та складністю і множинністю зв'язків, ступенем невизначеності та ризику. Визначено види логістичних ризиків залежно від рівня соціально-економічної системи їх виникнення. Встановлено, що під час формування механізму управління логістичною системою слід враховувати зміни в ринковій та виробничій ситуаціях. Запропоновано систему управління ризиками логістичних систем машинобудівних підприємств.
Ключові слова: логістична система, логістичний ризик, невизначеність, управління ризиками.

В статті уточнена сутність поняття «логістический ризик». Раскрыта взаимосвязь между уровнем социально-экономической системы и сложностью и множественностью связей, степенью неопределенности и риска. Определены виды логистических рисков в зависимости от уровня социально-экономической системы

их возникновения. Установлено, что при формировании механизма управления логистической системой следует учитывать изменения в рыночной и производственной ситуациях. Предложена система управления рисками логистических систем машиностроительных предприятий.

Ключевые слова: логистическая система, логистический риск, неопределенность, управление рисками.

The essence of the concept «logistic risks» clarified in the paper. The interconnection between the level of socio-economic system and the complexity and multiplicity of relationships, degree of uncertainty and risk revealed. The types of logistic risks depending on the level of socio-economic system of their occurrence defined. It is stated that at the formation of the mechanism of logistic system management changes in market and production situations should be considered. The risk management system of logistic systems of engineering enterprises proposed.

Key words: logistic system, logistic risk, uncertainty, risk management.

УДК 658.711(477)

Смерічевський С.Ф.

д.е.н., професор,
завідувач кафедри маркетингу та ресурсозабезпечення
Національний авіаційний університет

Постановка проблеми. Ефективність функціонування логістичних систем підприємств машинобудівного сектора економіки значною мірою зале-

жить від їх можливостей протидіяти сукупності внутрішніх і зовнішніх ризиків, які спричиняють виникнення диспропорційності як у внутрішньо-за-